

**ІДЮСТИЛЬ ЯК «НАПРУЖЕНА» БАГАТОВИМІРНІСТЬ:
ВРАЖЕННЯ ВІД КНИГИ**

(Скоробогатова Е.А. — Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтика именных категорий в текстах и идиостильях: монография. — Харьков: Харьковское историко-филологическое общество, 2014. — 236 с.)

Книга, що вийшла у світ наприкінці 2014 року, є другою в серії робіт О.О. Скоробогатової «Грамматичні значення й поетичні смисли», перша книга якої «Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени)» вийшла 2012 року. Перша монографія містить теоретичні узагальнення й описує загальні закономірності функціонування іменних морфологічних категорій і форм у російській поезії. Автор розробляє ідею про те, що в поетичному тексті морфологічний вибір утрачає автоматизм, граматична семантика виступає на перший план, актуалізується й стає лінгвальною основою твору. Грамматична структура тексту втілює певний поетичний смисл, що не передається іншими засобами або передається комбіновано.

Метою рецензованої роботи є розгляд морфологічної складової низки поетичних ідиостилів і художніх текстів, інтертекстуальний і діалоговий потенціал певних морфосинтаксичних моделей і поетико-морфологічних мотивів. Під час аналізу особливостей поетичних ідиостилів розглядаються конкретні морфологічні характеристики художніх творів і авторських поетичних систем. Спираючись на загальнопоетичні закономірності функціонування одиниць мови, автор з'ясовує роль одиниць морфологічного рівня та їх комбінацій у вирішенні художнього завдання й розглядає авторські особливості створення тих чи тих поетичних смислів.

Книга складається із п'ятих розділів. Перший розділ має назву «Комплексна характеристика морфологічних особливостей поетичних ідиостилів». Автор здійснює поетико-морфологічний аналіз спираючись на тезу про те, що вивчення особливостей творчої індивідуальності певною мірою дозволяє «дослідити образно-поетичні пріоритети етносу».

Олена Скоробогатова висловлює слушну думку щодо тлумачення художнього смислу тексту. Вирішення цього завдання дійсно відбувається шляхом аналізу мовної структури, авторських принципів зображення, прийомів та засобів створення словесної тканини твору. Морфологічну складову ідиостильових характеристик до сьогодні в лінгвопоетиці було описано дуже нерівномірно, навіть тоді, коли мова йде про мову і стиль Олександра Пушкіна. Окремі спостереження знаходимо в роботах В.В. Виноградова, Ю.М. Лотмана, Р.О. Якобсона та ін. Проте систематичний опис морфологічного рівня поезії Пушкіна до цього часу не здійснювався.

Робота Олени Скоробогатової містить цікаві наукові знахідки щодо мовно-поетичного новаторства поета, яке ґрунтується на потенціалі

граматичних одиниць та категорій. Наприклад, науковець описує прийом неузгодженості роду як інструмент створення смішного. Здійснений у монографії аналіз функціонування іменних граматичних категорій і форм у поезії О.С. Пушкіна показав, що поет використовує як традиційні міфопоетичні прийоми актуалізації граматичних значень і створення поетичних смислів, так і індивідуально-авторські, які закладають основи морфологічної поезики російської віршової мови нового часу. До традиційних Олена Скоробогатова відносить актуалізацію роду при персоніфікації і створенні образного паралелізму, до фольклорної традиції автор монографії відносить коливання роду в номінаціях сутностей, що є складовою «іншого» світу, зіставлення і протиставлення окремих граматичних форм, прийоменникову атракцію. До авторських – використання граматичної неузгодженості, зіставлення фрагментів тексту, що ґрунтуються на морфологічній селекції і мають граматичну домінанту, створення морфологічних рядів та їхніх співположень. Науковець зазначає, що традиційні прийоми використані поетом у нових функціях розгортання ліричного сюжету, створення образу автора, авторської оцінки.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує здійснений у цьому розділі аналіз ідіостилю Михайла Лермонтова. Науковець наголошує, що особливий тип ліричного героя і художнього простору визначив характер морфологічних засобів, які поет використовує для їхнього зображення. Актуальності рецензованої монографії додає той факт, що систематичного лінгвопоетичного аналізу ці засоби не зазнавали. На яскравому художньому матеріалі Олена Скоробогатова демонструє важливу роль морфологічних форм та їхніх значень у формуванні ідіостилю Лермонтова. Специфіка відбору морфологічних форм у віршах поета, на думку автора монографії, пов'язана з особливостями його поезики, зокрема в роботі висловлюється ідея про те, що функціонування сингулярних і плюральних форм слугує одним із засобів створення особливого типу ліричного героя, ліричної особистості, яка сформувалась у лермонтовській поезії, співвідношення світу природи і світу душі: природи як духовного абсолюту і душі як космосу. Науковець доходить вагомого висновку про поетичну морфологію Лермонтова як таку, що визначила багато в чому подальше використання граматичного ресурсу в російському поетичному дискурсі. Після Лермонтова, як зазначає автор монографії, однокислова морфологічна селекція стала стійким прийомом морфологічного відбору в російській поезії. О. Скоробогатова доводить, що створення сингулярних текстів пов'язане саме з темою самотності. Розвиваючи лермонтовську традицію, поети ХХ і ХХІ століття створюють корпус сингулярних однокислових віршів, вивчення яких з погляду граматичної поезики дослідниця справедливо вважає перспективним.

У першому розділі рецензованої монографії окремо описується морфологічний рівень поезії Осипа Мандельштама. Олена Скоробогатова обирає цікавий науковий метод, а саме поєднання двох підходів: науковець вирішує завдання визначення особливостей морфологічного ідіостилю Осипа Мандельштама на фоні закономірностей морфологічного рівня російської поетичної мови та аналізує поезику морфологічно маркованих творів. Олена

Скоробогатова успішно розвиває ідею про «логоцентричність» поезії Мандельштама, адже «концептуалізація світу починається в ній уже на рівні слів, граматики, а у певних випадках — фонетики» (переклад наш — О. Г.). Слід зазначити, що монографія Олени Скоробогатової на яскравих прикладах підтверджує тезу про поетичне мислення як руйнівну силу автоматичного сприйняття значень і смислів.

Дослідження морфологічних характеристик поетичного ідіостилю Володимира Набокова, представлене в цьому ж розділі монографії, показує, що актуалізацію граматичних значень імені поет використовує в руслі російської поетичної традиції. Дослідниця доходить висновку про те, що поет активно використовує потенціал багатозначних слів. Науковець описує так зване «мерехтіння смислів» на переконливих прикладах із творчості Набокова. Така лінгвістична уважність заслуговує позитивної оцінки.

Окремо Олена Скоробогатова звертається до аналізу поетичного доробку Олександра Галича, системний опис морфологічного рівня творчості якого раніше не знайшов свого дослідника. Науковець виділяє такі найбільш яскраві та регулярні стилістико-морфологічні ознаки, які або не наявні у творчості інших поетів ХХ століття, або виконують в ідіостилі О. Галича особливі функції. Аналіз, здійснений Оленою Скоробогатовою, ми вважаємо значущим внеском у наукове розуміння феномену поезії Олександра Галича.

Другий розділ монографії присвячено вивченню окремих морфологічних характеристик, що визначають специфіку ідіостилю. Якщо в першому розділі автор розглядає морфологічні характеристики ідіостилів різних поетів у сукупності, то другий розділ демонструє значущість кожної морфологічної характеристики в побудові індивідуального характеру творчості окремо. Опису зазнає категорія роду в поезії Блока, категорія числа в ідіостилі Левітанського, субстантивати в поетичних ідіостілях Блока, Ахматової, Гумільова. Епіграфом Олена Скоробогатова обирає фразу Ю.М. Лотмана про те, що «поява структури у вірші завжди, кінець кінцем, обертається появою смислу» (переклад наш — О. Г.). Аналіз, репрезентований у розділі, доводить слушність цієї думки. Олена Скоробогатова справедливо вважає актуальним завдання опису мовних засобів формування та вираження нової естетики модернізму. Морфологічний рівень поетичної мови науковець сприймає як найбільш автоматизований та підсвідомий, через це його аналіз розглядається як такий, що розкриває глибинну семантику текстів. Ця ідея здається нам продуктивною з позиції сучасної лінгвопоетики. Автор монографії пропонує зібрати на перший погляд суто формальні особливості віршів Блока із їхнім змістом. Цей підхід, з нашого погляду, дає суттєвий результат. Олена Скоробогатова переконливо доводить, що в лінгвопоетичній системі поета категорія роду виконує функції, абсолютно невластиві їй у нехудожньому мовленні ХХ століття або в поетичному мовленні інших митців. Науковець доходить того висновку, що без порушення мовних норм граматичної організації тексту Олександр Блок шляхом відбору граем, які виражають певні лексико-граматичні значення, виключення інших граем, чергування

словоформ певної морфологічної структури у відповідній послідовності виводить граматичний компонент тексту зі стану мовної автоматизації, що приводить до їхнього обов'язкового виділення та осмислення граматичної семантики.

У цьому ж розділі автор монографії розглядає особливості функціонування числових форм у віршах Юрія Левітанського, що дозволяє Олені Скоробогатовій зробити низку переконливих узагальнень. Доводиться, що, по-перше, актуалізація граем однини і множини пов'язана як із виділенням загально-категоріальних значень, так і з формуванням додаткових, індивідуально-авторських значень, що входять до системи ідіостилю поета, а також із поетичною актуалізацією внутрішньої форми слова; по-друге, слухним є зауваження про виконання актуалізацією граем числа цілої низки текстотвірних функцій, а саме: концептуальної функції, композиційної, ритмічної. Основним способом виділення категоріальних значень науковець вважає числову селекцію, формування морфологічно однорідних рядів та їхнє співположення. Підбиваючи підсумки аналізу творчості поета, Олена Скоробогатова робить обґрунтований висновок, що актуалізація граем числа і виконання числовими рядами архітектонічної композиційно-ритмічної функції, є характерною особливістю поетичної граматики Ю. Левітанського.

Автор монографії описує субстантивати як одиниці, що мають складну комплексну граматичну семантику. Олена Скоробогатова називає їх багатовимірними з боку морфолого-синтаксичних характеристик і акцентує увагу на їхній особливій «напруженості». Актуалізацію субстантиватів у поетичному тексті науковець пов'язує з реалізацією потенціалу слів-транспозитів. Дослідження за функціонуванням субстантиватів у мові російської поезії XIX – XX століття, представлені в монографії, заслуговують на схвальні відгуки.

Розділ третій своєї роботи Олена Скоробогатова присвячує граматичній прецедентності. Значущою є теза дослідниці про те, що мова російської поезії має певний набір граматичних моделей, які служать показниками інтертекстуальних зв'язків, і є прецедентними. Ми вважаємо цю думку цілком обґрунтованою і перспективною для досліджень у царині лінгвопоетики. Граматичні показники міжтекстового зв'язку є імпліцитними, і виявити їх набагато складніше, ніж експліцитні, до яких належать цитатія та повний повтор. Автор монографії, на нашу думку, демонструє в цій частині роботи лінгвістичну чуйність та наукову ретельність. Ми розділяємо висновок, що повтори граматичних формул і моделей визначають лінгвальні прихильності автора, регулярні чи авторизовані способи створення образів, вираження та передачі почуттів та ідей. Повтор граматичної формули, граматичної моделі створює міжтекстові перетини і в рамках різних поетичних систем (інтертекстуальність), і в рамках одного індивідуального стилю (автоінтертекстуальність).

У четвертому розділі науковець представляє авторський алгоритм морфологічного аналізу віршів на прикладі чотирьох різних текстів, а саме: «Анне Ахматовой» О. Блока, «Я пришла к поэту в гости» А. Ахматовой, «Меркнут знаки Зодиака» М. Заболоцького, «Пляшет перед звездами

звезда...» А. Тарковського, «Свежесть» Д. Бикова. Головною метою здійсненого аналізу є з'ясування змістовних функцій граматичних категорій і форм. Олена Скоробогатова акцентує увагу на «креативних граматичних зсувах» (термін О.С.), а також на визначенні напрямів мовної динаміки в поетичній площині. Розуміння дослідником лінгвопоетики як лінгвокреалогії ми вважаємо перспективним фундаментом сучасного наукового пошуку.

Розділ п'ятий має назву «Поетична морфологія художньої прози (досвід аналізу)». Тут представлений опис морфологічної домінанти в романі Олександра Гріна «Бегущая по волнам». Прозові тексти, що мають морфологічну домінанту, в російській літературній традиції є вкрай рідкісними. Одним із таких текстів, на думку Олени Скоробогатової, є роман Олександра Гріна. Функцію домінантної форми в цьому тексті виконує, як стверджує науковець, субстантиват. Ми вважаємо продуктивним підхід до прозового тексту з методикою лінгвопоетичного аналізу, продемонстрований у цьому розділі. Науковець спочатку розглядає морфолого-синтаксичні характеристики субстантивата, актуалізація яких дозволяє Гріну створювати художні смисли, реалізуючи певне художнє завдання. Далі шляхом аналізу конкретних уривків тексту Олена Скоробогатова знаходить підтвердження своїм гіпотезам. Цей розділ свідчить про наукову зрілість автора монографії, коли певна сміливість ґрунтується на серйозному досвіді лінгвопоетичного аналізу.

Безперечно, спостереження й висновки вдумливого дослідника є цінними науковими знахідками, які будуть вельми корисними для подальшого розвитку проєктивної лінгвістики та креаторики, адже ці напрями філологічної діяльності ще не є сталими. Олену Скоробогатову можна справедливо вважати гуманітарним винахідником, адже в монографії представлена значна кількість свіжих ідей та нових підходів. Науковець не лише виробив власну систему лінгвопоетичного аналізу, а ще й надав їй серйозного теоретичного обґрунтування.

Самохіна Вікторія Опанасівна – доктор філологічних наук, професор, академік АН ВО України, завідувач кафедри англійської філології факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Пл. Свободи, 4, Харків, Україна.

E-mail: vladimirkrutko@rambler.ru

<http://orcid.org/0000-0001-6584-0260>

Samokhina Viktoriia – Doctor of Philology Science, Professor, Academician of Ukraine, Head of the English Philology Department at the Foreign Languages Faculty. Kharkiv National University named after Karazin. Ukraine, Kharkiv, Svobody Sq. 4.

Голікова Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Харківського національного технічного університету «ХПТ». Україна, 61000, Харків, вул. Фрунзе, 21.

E-mail: golikovantu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7904-0616>

Golikova Oksana Mykolaivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the English for Special Purposes Department, Kharkiv National Technical University “KPI”. Ukraine, 61000, Kharkiv, Frunze Str., 21.